

Rhezeliuss kända inskrifterna, nämligen U 1124, 1129, 1136 och 1138. Träsnitten ha signerats av P. Helgonius och J. Hadorph.

I Liljegrens *Runurkunder* (1833) upptagas 13 nummer från Olands härad (L 265¹, 274—284, 2055). Utom de 12, som Liljegren har hämtat ur *Bautil*, har tillkommit U 1129, som han har fått ur Bureus' samlingar. Av de i äldre källor anförda runstenarna saknas U 1124, 1136 och 1138.

Under 1800-talet ha de två fragmenten U 1135 och 1137 blivit kända. Inga nya runstensfynd ha under senare tid gjorts inom Olands härad.

1122. Stavby kyrka.

Pl. 110, 111.

Litteratur: B 579, L 283. J. Bureus, *Runakänslans lärsban* (1599), *Monumenta Sveo-Gothica* Hactenus Exsculpta (1624) n:r 15, 3 uppl. 1664 n:r 21 (F a 10:1 n:r 15), F a 6 s. 4 n:r 20, s. 44 n:r 20 (Bureus' egen uppteckning), s. 186 n:r 106 (Rhezeliuss), F a 5 n:r 356, F a 1 s. 80, F a 10:2 n:r 4, F a 13 s. 249, F a 14 s. 33, s. 145; J. Rhezelius, *Monumenta Uplandica* (F c 6) s. 45 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 17), R 550 n:r 19; P. Bång, *Priscorum Sveo-Gothorum ecclesia* (1675), s. 374; J. Peringskiöld, *Monumenta* 2, bl. 117; P. Dijkman, *Antiquitates Ecclesiasticæ* (1703), s. 8 f., *Historiske Anmärkningar* (1723), s. 87 f.; O. Celsius, *Svenska runstenar* (F m 60) 1, s. 104 f., *Monumenta Sveo-Gothica* (i: *Acta literaria Sveciæ* 2, 1726), s. 218; N. R. Brocman, *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762), s. 239 f.; UFT h. 1 (1871), s. 65; K. Ahlenius och A. Kempe, *Sverige* 4 (1909), s. 770; S. B. F. Jansson, *Runinskriftsinventering i Uppsala län* 1942 (ATA); B. Bergman, *Uppländsk run- och bildstensristning* (1948), s. 217 f.

Äldre avbildningar: Bureus, kopparstick (på runtavlan 1599, i F a 10:2 och i F a 5), träsnitt (i *Monumenta Sveo-Gothica* 1624 och 1664 och i F a 5); J. Rhezelius, teckning i *Monumenta Uplandica* och R 550; P. Helgonius och J. Hadorph, träsnitt (i Peringskiölds *Monumenta* och B 579); S. B. F. Jansson, foto (i *Bygden*, 1951, s. 170).

Runstenen är i liggande ställning inmurad i kyrkans södra vägg, 3 m. Ö om vapenhusets östra vägg, 0,96 m. över markytan.

Bureus har tidigt känt till runstenen i Stavby kyrka. Under sin forskningsresa i dessa trakter våren 1594 har han (den 8 maj) undersökt och ritat av stenen. Han avbildar den på sitt stora kopparstick *Runakänslans lärsban* 1599. U 1122 återfinnes på denna hans runtavla nedtill till vänster; se fig. 422. Kopparsticket av Stavystenen har Bureus klistrat in i F a 5 (på s. 148), och där finner man följande anteckning: »Dänne Stenen fins af ritat, upå Runataflan, liggiandes uti Nijonde Rumet.»² Även i skissboken F a 10:2 finnes runtavlans avbildning av U 1122 inklistrad. Ovanför avbildningen har Bureus skrivit »intet snedh», varmed han menar, att stenen i det planerade tryckta arbetet skall avbildas rätt framifrån och icke snett från höger såsom på runtavlan 1599. Jfr U 678, som på tavlan är placerad mitt emot U 1122, alltså nedtill till höger.

Bureus anger stenens plats på följande sätt: »J Staby Kyrkemwr» (*Monumenta Sveo-Gothica*), »Vti Staby Kyrkemur» (F a 10:2), »Vti Staby Kyrkewägg» (F a 6), »Staby S Kyrke mur» (F a 5). Rhezelius: »Staby Sochn J Kyrkiomuren» (F a 6), »Staby Sochn J Kyrkemuren på sodher sijdan widh fönstret mot K g porten» (F c 6), »Staby Sochn, J Kyrkiemuren på södher sijdhan» (R 550). — På det i Peringskiölds *Monumenta* inklistrade träsnittet finnes bläckanteckningen »Staby Kyrkemur»; ovanför träsnittet har Peringskiöld antecknat: »J Staby Kyrkemur på sudre sijdan är en gammal Runesten wid kyrkians första upbyggning inmurader (B 579: »I Kyrkomuren»; L 283: »I S. kyrkomuren»).

¹ »Hållnäs socken. Ingreta äng» = U 1139 har av Liljegren placerats under »Wendels härad».

² Att Bureus kallar stenens plats på runtavlan »Nijonde Rumet» beror på att han har räknat tavlans »rum» efter deras ordning på plåtarna. Räknar man dem efter kopparsticket, skulle man kalla runstens plats för »det tredje rummet».

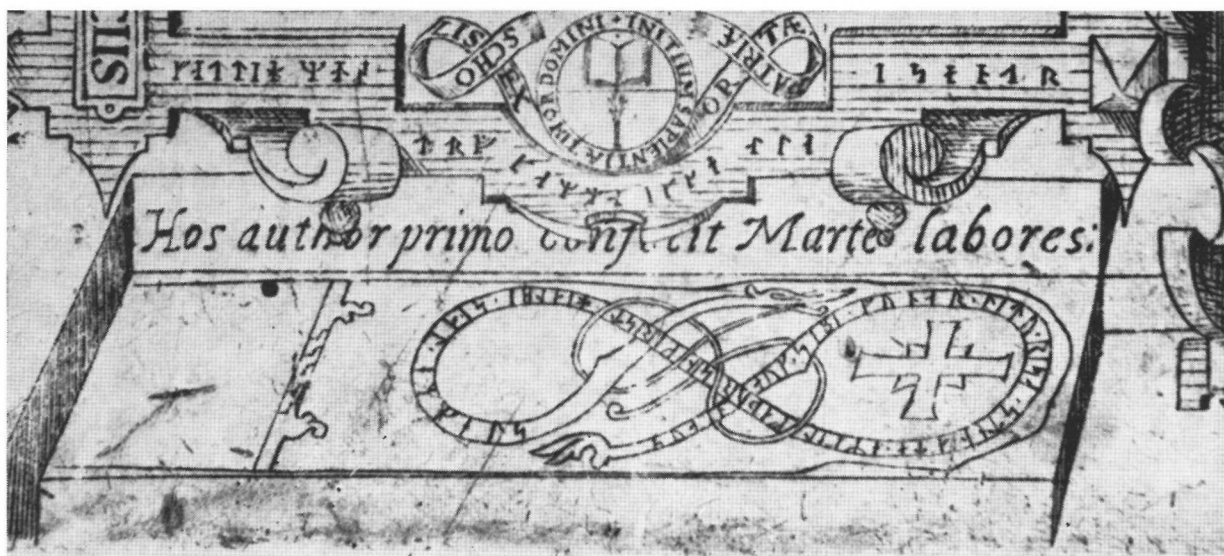

Fig. 422. U 1122. Stavby kyrka. Efter kopparstick av Bureus 1599, i förstoring.

O. Celsius, som undersökte U 1122 den 1 maj 1727 — »då lågo snöfläckar ännu i skogen», anmärker han i *Svenska runstenar* — anger platsen på följande sätt: »Staby Sochn i Kyrkie muren på södher sijdan. En half manshögd från jorden.» — Senare har runstenen blivit dold under rappningen; i *Kyrkoinventarium* 1829 finnes ingen uppgift om runstenen. I *UFT* (1871) skriver C. A. Klingspor: »En enda runsten finnes inom socknen, nu troligen öfverrappad, emedan den ej kunde upptäckas». Vid kyrkans restaurering 1929 kom runstenen åter i dagen. Den frilades helt från kalkbruk genom Riksantikvarieämbetets försorg år 1950.

Grå granit. Höjd 2,70 m., bredd (nedtill) 0,97 m. Ristningen är väl bevarad; linjerna äro djupa och tydliga, med skarpa kanter. Inskriften börjar i rundjurets stjärt.

Inskrift:

suain auk · sibi · gunar · litu · resa · sten · at hemkil fapur sin kirist hialbi · sial · emkels

Svæinn ok Sibbi, Gunnarr leto ræisa stæin at Hæmkel, faður sinn. Krist hialpi sial Hæmkels.

»Sven och Sibbe (och) Gunnar läto resa stenen efter Hämkel, sin fader. Krist hjälpe Häm-kels själ.»

Till läsningen: Inskriften börjar utan sk. I 3 a och 6 a äro bst mycket korta till höger om hst. Sk saknas efter 5 n. Sk efter 8 k har liksom de flesta av inskriftens sk formen av ett kort lodrätt streck. I 13 g är punkten något grund men alldeles säker. 19 i är ej stunget. 23 e är tydligt stunget, likaså 28 e och 33 e. Sk saknas efter 31 t. 32 h är grundare än inskriftens övriga runor, men den är fullkomligt säker; den har av allt att döma av ristaren efteråt insatts mellan 31 t och 33 e. Detta torde visa en viss osäkerhet hos ristaren beträffande h-ljudet i uddljud; jfr runföljden 62—67. 36 i är ej stunget. Sk saknas efter 37 l. I 40 p utgår bst från ramlinjerna. Sk saknas efter 42 r och efter 45 n. 47 i är tydligt. Mellan 51 t och 52 h finnes ingen runa. I 60 a är bst ovanligt lång och svagt böjd. Sk efter 61 l är ett vågrätt, kort streck. 62 e är tydligt stunget, likaså 65 e. Inskriften slutar utan sk. — Bureus (i F a 6): **suain · auk · sibi · kunar · litu · risa · sten · ata · emkil · fapur · sin · kirist · hialbi · sial · emkels**. Vid denna sin läsning anger

Bureus dagen för undersökningen: »8 Maji 94»; dagen förut, alltså den 7 maj 1594, hade han undersökt Krogstastenen, U 1125.¹ — Rhezelius (i F a 6): **suain · auk · sibi · kunar · litu · risa · stin · ata · emkil · fapur · sin · kirist hialbi · sial · emkels**. — Hadorph och Helgonius: **suain · auk · sibi · kunar · litu · risa · sten · at · iemkil fapur · sin · kirist hialbi · sial · imkels**. — Celsius: **suain auk · sibi · gunar · litu · resa · sten · at eemkil fapur sin kirist hialbi · sial · emkels**.

U 1122 förekommer ganska ofta i den lärda litteraturen, delvis beroende på att Bureus avbildar stenen på sin stora runtavla (1599) och i *Monumenta Sveo-Gothica* 1624 och 1664. I 1664 års upplaga av *Monumenta* lämnas följande tolkning: *Suain et Sibi Gunur Emchillo patri suo lapidem erexerunt. Christus animam juvet Emchilli*. P. Bång citerar inskriftens sista sats (i *Priscorum Sveo-Gothorum ecclesia*, 1675) som exempel på ristningar, där Kristus förekommer; P. Dijkman anför i *Antiquitates Ecclesiasticae* (1703) inskriften som ett av bevisen för, »at en dehl af dem, som liggia begrafne wid Runstenar här i Swea och Giötha Land, hafwa haft Christen troo». Dijkman skriver: »På en Sten i Vppland och Stabby Sochn, finns ett Korss och Ormbild, medh denna Runska skriffth Svain. aug. Sibi. Gunar. litu. risa. Stin. ata. Amgel. Fadur. sin. Kirist hialbi. Sial Amgels. Thet är: Swen, Sibe och Gunnar, låto vpresa denna steen åth Amgel sin Fader, Christus hielpe Amgels siäl! Hwad skal man annat förstå om Ordet Kirist, än Christus; Ty at den Treenige Guden skal warit så kallader, det kan intet bewisas, ey heller någon här i Swerige Nations Afgudh, uthan allenast den andra Personen i Gudomen, som mandom tagit hafwer, och medh sitt lijddande igenskaffat det menniskliga släktet den ewiga frögdén.

Eljest finnes och detta *cognatum*, eller annat dess närskylte Ord, uppå andra Stenar, såsom: allum: Kristnom. Shialom, alla Christna Siälar.» Också i *Historiske Anmärckningar* (1723) återger Dijkman Stavbystenens inskrift, som där kommenteras på följande sätt: »1. Denna Steen wisar at han är huggen för än Stafby Kyrkia blef bygder, ty han är tagen af sitt förra ställe, och insatt i Kyrkiomuren. 2. Stadfäster han det, at den Christeliga Troon warit här i Upland för än Kyrkior blefwo bygde, hwarföre och de döde äro begrafne många åhr i högar och sina Fäders Ätte-backar, (rätt, *Atbackar*), många åhr efter Christendomen. 3. Denna Steen förer ett Korss, som är och war de Christnas Troostekn, och 4. Är Stenen notabel der af, at han nämner *Kirist*, det är Christus, Then de åkallat de tiderna, för siälens hälsa, men intet Jungf. Maria, eller *Hime-rikis* härskap. Hwaraf följer, 5. At som de tiders folck här i Swerige sökt

¹ Om Bureus' forskningsresa våren 1594 se U 1011, s. 200 f.

Fig. 423. U 1122. Stavby kyrka.
Efter teckning av Rhezelius i F c 6.

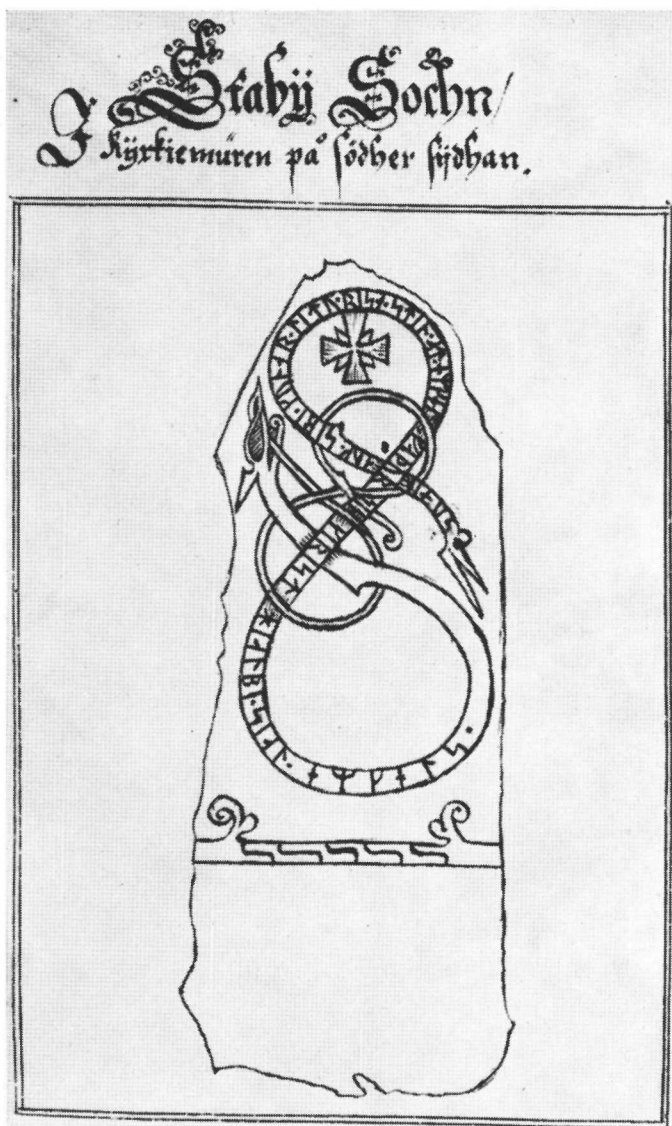

Fig. 424. U 1122. Stavby kyrka. Efter teckning av Rhezelius i R 550.

sin Siäls Salighet uti Christo, så kan man säkert tro, det han med sin ålder förträder Seculum quartum post Natum Christum, det är, at han är opsatt för det Fierde hundra året efter Christi Födelse, då Helgons dyrkan intet hade befläckiat den Christna Trona.»

I *Sagan om Ingvar Widtfarne* (1762) upptager N. R. Brocman runstenen i »Staby Kyrkomur» som ett av exemplen på »Runstenar, som . . . med sit Innehåll tydligen wisa, at de efter Christendomens Införande i Swerje och jämwäl långt därefter, sedan Påfwiska Willfarelser hunnit winna Allmogens Bifall och Förundran, blifwit ristade och Upreste.» Inskriften, som anföres efter Hadorphs i *Bautil* publicerade träsnitt, tolkas på följande sätt: »Sven och Sibbe, Söner, låto resa Stenen åt Jemkil sin Fader. Krist hjälpe Jemkils Sjal.»

U 1122 är rest av tre söner, Sven, Sibbe och Gunnar, efter deras fader. Inskriften är endast på en punkt svårtolkad, nämligen beträffande faderns namn. Av intresse är, att detta av ristaren skrives på två olika sätt: **hemkil** (runföljden 32—37) och **emkels** (genitiv; runföljden 62—67). (Att ristaren var osäker på hur det ovanliga namnet skulle återges torde också framgå av att 32 h efteråt har tillagts.) Namnets senare led är med all sannolikhet **-kell** (**-kætill**); förleden kan kanske vara det **Hæm-** som ingår i det vanliga namnet **Hæmingr**. Ett namn **Hæmkell** är emellertid eljest okänt. (I *Svenska*

runstenar, F m 60:1 s. 104, meddelar Celsius, att »Klockaren i Staby mente at Emkel måtte wara Michel.»)

Sönernas namn äro under vikingatiden vanliga i Sverige; om **Sibbi**, kortnamn av **Sighbiorn**, se Sm 22, s. 80 och *Nordisk kultur* 7 (1947), s. 158 (not 210), s. 241.

I runföljden 46—51 **kirist**, **Krist(r)**, märkes ett inskott av **i** i konsonantförbindelsen **kr**. Inskott av detta slag äro i runinskrifter icke något enastående; jfr skrivningar såsom **i kirikium**, **i Grikikium**, **kirims**, **Grims**. Se vidare S. B. F. Jansson i *Ortnamnssällskapets i Uppsala årsskrift* 1954, s. 36. Anmärkningsvärt är också, att nominativändelsen saknas; den vanliga skrivningen är **kristr**.

U 1122 är ett ganska vackert exempel på uppländsk runstenskonst. Vem ristaren är kan emellertid icke fastställas. (B. Bergman har i *Uppländsk run- och bildstensristning*, 1948, s. 217 f. framfört den av allt att döma oriktiga åsikten, att U 1122 skulle ha ristats av samme mästare

som U 1006, 1008 och 1011.) Man torde f.n. få inskränka sig till att säga, att vissa drag i inskriften påminna om Öpir.

Nedtill begränsas ristningsytan av en repstav, originellt utformad i så måtto, att den mot ändarna har försetts med två uppåtriktade ornament.¹ Om repstavens förekomst se U 1079.

I den runologiska litteraturen finner man flerstädes ännu en sten från Stavby socken omtalad. Detta beror uppenbarligen på ett slarvfel i tredje upplagan av Bureus' *Monumenta Sveo-Gothica hactenus exsculpta*, som med titeln *Monumenta lapidum aliquot runicorum* år 1664 utgavs tillsammans med Verelius' *Gothrici & Rolfi historia*. I 1664 års upplaga har nämligen träsnittet av Örbysten i Rasbo sn (U 1011) fått den felaktiga överskriften »Staby Kyrkemur». (I texten före avbildningarna är däremot överskriften korrekt: »Orby i Rassbo».) Förklaringen till tryckarens misstag torde vara att söka däri, att Stavbysten i första upplagan av träsnittssamlingen är placerad omedelbart före Örbysten; den förra har där nummer 15, den senare nummer 16. När sedan ordningsföljden ändrades, har detta rubrikfel råkat smyga sig in.² Denna andra, i verkligheten aldrig förefintliga runsten från Stavby sn kom på detta sätt in i den lärda litteraturen.³ P. Bång nämner den i sitt kända arbete *Priscorum Sveo-Gothorum ecclesia* (Åbo 1675), s. 368, tydligen efter tredje upplagan av *Monumenta Sveo-Gothica*; Petter Dijkman anför i *Historiske Anmärckningar* (1723), s. 69 f. en runinskrift från »Stafby Sokn», som han översätter på följande sätt: »Ulmuntr lät göra Steen åt sig sielf, den slöga man. GUD hielpe mig til sielfwa Roligheten.» Dijkman har utan tvivel läst denna inskrift på träsnittet i 1664 års upplaga av Bureus' träsnittssamling utan att observera, att dess inskrift är identisk med Örbystenens, som han återger och kommenterar ett par sidor längre fram i sitt arbete. Att han läst den förmenta Stavbystenens inskrift på träsnittet framgår redan av hans »Anmärckning» till sin läsning: »Denna Ormslinga är ritad uthan fötter eller klöfwar, eljest wäl giord, och öfwerst på Stenen står en Kläckbild, men de ord som stå ritade å andra sidan på Stenen kunna intet för dess mörckhet läsas, doch kan man det märckia, at der på äro många Wände- och Stup-Runor.» O. Celsius insåg, att det var fråga om samma sten (se F m 60: 2, s. 4); däremot äro flera senare forskare av den meningen, att det i Stavby sn skulle ha funnits en tidigt försvunnen tvillingsten till U 1011 Örby, Rasbo sn; se härom U 1011, s. 204 f., där en utförlig redogörelse finnes.

Fig. 425. U 1122. Stavby kyrka.
Efter träsnitt i Peringskiölds *Monumenta* (B 579).

1123. Tuna kyrka.

Pl. 110.

Litteratur: B 580, L 284, D 1: 260. J. Bureus, Fa 6 s. 40 n:r 8 (Bureus' egen uppteckning), s. 189 n:r 123 (Rhezeliu), Fa 5 n:r 390, Fa 14 s. 238; J. Rhezelius, *Monumenta Uplandica* (F c 6), s. 199 (tryckt i UFT h. 32, 1915, s. 59), F 11 n:r 1; J. Peringskiöld, *Monumenta* 2, bl. 115; R. Dybeck, *Reseberättelse för år 1866* (ATA); H. Hilde-

¹ B. Bergman skriver i *Uppländsk run- och bildstensristning*, s. 217 f.: »Nederst på stenen . . . är ristat ett drakskepp med ett djurhuvud vid förstäven och en djurstjärt vid akterstäven. På skeppsskrovet är tecknat ett repstavsmonster.» Bergmans uppfattning är oriktig.

² Jfr E. Svärdström, *Johannes Bureus' arbeten om svenska runinskrifter* (VHAA:s handlingar 42: 3), s. 13.

³ Det är sålunda icke Dijkman som från början bär skulden till den förvirring, som har rått på denna punkt.